

Verse 34 of the al-Nisa Chapter: A Comparative Interpretation of Fazlur Rahman and Khamenei*

Ismail Danesh¹ and Rokhsana Danesh²

¹ Rabia Balkhi University, Kabul, Afghanistan (**corresponding author**). Email: ismail.danesh43@gmail.com

² Independent Researcher, Pakistan. Email: kosar.rkhsanh@gmail.com

Abstract

The verse “Men are the protectors and maintainers of women” (al-Nisa: 34) is one of the most important socio-legal verses in explaining the role and responsibility of women and men in the family. With the emergence of new challenges, the need to reconsider its interpretation has increased. Fazlur Rahman, using the socio-historical method and the theory of double movement, interprets *qiwamah*/guardianship within the framework of the time of revelation. Khamenei, with a jurisprudential and Islamic rationality approach, seeks to present an understanding of *qiwamah* that aligns with contemporary social conditions. The purpose of this article is to examine the methodological foundations of these two thinkers in understanding and interpreting verse 34 of the al-Nisa Chapter. The findings of this study indicate that both scholars, despite differences in their foundations and methods, agree that men and women have no essential superiority over one another. Their disagreement lies in the fact that Fazlur Rahman emphasizes the economic role of men and believes that with the participation of women in providing for living expenses, men’s superiority diminishes. Khamenei considers *qiwamah* to stem from natural differences and the complementary nature of men and women, maintaining that men, without essential superiority, bear the responsibility of providing for the family’s livelihood.

Keywords: al-Nisa: 34, men’s *qiwamah* over women, women in the Quran, women’s rights

Research Article

*Received 1 December 2024; Received in revised form 5 March 2025; Accepted 11 March 2025; Published online 28 May 2025

Cite this article: Danesh, E., & Danesh, R. (2025). Verse 34 of the al-Nisa Chapter: A Comparative Interpretation of Fazlur Rahman and Khamenei. *Comparative Interpretation Research*, 11(1), 1-22. <https://doi.org/10.22091/ptt.2025.11916.2403>

Publisher: University of Qom

© The Author(s)

Introduction

Verse 34 of the al-Nisa Chapter is one of the most important verses concerning the rights of men and women in the family: *“Men are the protectors and maintainers of women, because of the advantage Allah has granted some of them over others, and by virtue of their spending out of their wealth.”* In traditional societies, this verse has often been interpreted as men’s authority and superiority over women. However, with social transformations and changes in gender roles in the modern world, this verse has become the subject of extensive debate among Islamic scholars and social thinkers. Contemporary developments, particularly in the realm of women’s rights and gender justice, have further intensified the need to reconsider the interpretation of this verse. On one hand, this verse must align with the conditions and requirements of the times, and on the other hand, it should not deviate from the fixed principles and objectives of Sharia. Within this context, Fazlur Rahman and Ayatollah Khamenei, with differing methodological foundations, have attempted to present a contemporary interpretation of this verse; one that both addresses modern challenges and remains within the framework of religious principles. The purpose of this article is to examine the methodological foundations of these two thinkers in understanding and interpreting verse 34 of the al-Nisa Chapter.

Verse 34 of the al-Nisa Chapter from the Perspectives of Fazlur Rahman and Khamenei

From Fazlur Rahman’s perspective, the content of verse 34 of the al-Nisa Chapter indicates that men have functional superiority over women, not essential superiority. Men are responsible for earning and spending on women. The Quran often speaks of the superiority of some men in wealth and power, as well as the superiority of prophets over others, and this superiority is not essential but entirely functional. If a woman becomes economically independent through earning income or inheriting wealth and participates in household expenses, the superiority of the male head of household will diminish proportionally, as he has no superiority over his spouse as a human being. In Fazlur Rahman’s view, men and women are completely equal in religious terms.

In his interpretation of the verse in question, Khamenei explains that the responsibility of guardianship over the family lies with the man. The man is obligated to work and strive in order to meet the financial needs of the family, while the woman’s wealth belongs to her alone, and providing a livelihood is not her responsibility. He emphasizes that this verse does not mean the woman must completely obey the man in all matters; it does not imply the man’s domination or the woman’s unconditional subordination. Likewise, the man should not follow the woman in all matters either. In

married life, the woman and man should act as two partners and companions, and to maintain family balance and stability, each must, when necessary, forgo some of their own desires. This interactive and balanced perspective between men and women forms the foundation for a successful married life and is fully compatible with human nature and religious teachings as well, as men and women have natural differences. Due to her nature and delicacy, a woman cannot perform heavy labor. Doing heavy work that is incompatible with feminine nature and delicacy should not be undertaken by women. The responsibility for work and providing a livelihood lies with the husband. Therefore, whether a woman works and earns an income or not, neither men nor women hold superiority over one another; the man remains responsible for providing for the woman's livelihood.

From Fazlur Rahman's perspective, men have functional superiority over women, and since the man provides for the woman's living expenses, the woman should obey the man; if the woman provides the living expenses, the man's superiority diminishes proportionally. According to Khamenei's view, functional superiority is not the issue; the woman should not always obey the man, nor should the man always obey the woman, as husband and wife are two partners and companions. Sometimes the man should yield, and sometimes the woman should yield, so they can live together.

Conclusion

Fazlur Rahman's hermeneutic approach to interpreting the verse "*Men are the protectors and maintainers of women*," despite its innovations, faces significant challenges due to its excessive historicism, failure to distinguish between the general and specific messages of the verse, overemphasis on the historical context of the verses, and asserting that men's superiority is entirely functional. This perspective distances itself from the comprehensiveness, timelessness, and trans-historicalness of the Quran, leading to reductionist concepts. Khamenei, in his interpretation of the verse "*Men are the protectors and maintainers of women*," explains the roles of men and women based on Quranic principles and Islamic socio-legal perspectives. From his viewpoint, men's guardianship/*qiwamah* over women in the family stems from the natural differences between men and women and their complementary relationship to one another. Men, due to their physical and spiritual characteristics, possess greater capability for management and support than women in certain areas. *Qiwamah* (guardianship) represents a man's managerial, moral responsibility and duty toward his family; it is not limited to the economic aspect alone but also encompasses managerial, educational, and emotional dimensions. In reality, as the guardian and responsible figure of the family, the

man must play an active role in all aspects of family life. *Qiwamah* signifies the acceptance of distinct yet complementary roles for men and women within the family and, as a managerial principle, serves as a means to achieve tranquility, security, and stability in the family.

References

- Badreh, M., Mirkhani, E., & Shakeri, T. (2020). An analysis and critique of Fazlur Rahman's interpretive theory as a methodological basis for some feminine readings of Quran. *Journal of Woman and Family Studies*, 8(2), 9-35. <https://doi.org/10.22051/jwfs.2020.23273.1932>. [In Persian].
- Khamenei, A. (2024). *Ravish-i gerayesh va qawa'id-i tafsiri-yi Hazrat Ayatollah Khamenei*. Inqilab-i Islami Publications. [In Persian].
- Alaghebandi, F., & Abbasi, M. (2021). A study of the principles and presuppositions of Fazl al-Rahman in the book of the main themes of the Qur'an. *Quran and Hadith Studies*, 14(2), 187-211. <https://doi.org/10.30497/quran.2021.239992.3186>. [In Persian].
- Elmi, M. J. (2007). An evaluation of Fazl-al-Rahman's ideas about the reconstruction of ijtihad in religion. *Political Science*, 10(Issue 37), 71-124. [In Persian].
- Alaee Rahmani, F. (2004). Analytical study of qavvamiyyat in the verse "Men are over women." *Researches of Quran and Hadith Sciences*, 1(1), 24-51. <https://doi.org/10.22051/tqh.2004.3323>. [In Persian].
- Fazlur Rahman, M. (2018). *Madamin-i asli-yi Qur'an*. (F. Alaghebandi, Trans.). Kargadan Publications. [In Persian].
- Esak, F. (1997). *Quran, liberation and pluralism: an Islamic perspective interreligious solidarity against oppression*. Oxford.
- Rahman, F. (1970). Islamic modernism: its scope, method and alternatives. *International Journal of Middle East Studies*, 1(4), 317-333.
- Rahman, F. (1982). *Islam & modernity, transformation of an intellectual tradition*. The University of Chicago Press.
- Khamenei, A. (2000, September 18). *Bayanat dar jalase ba javanani ke taze izdiwaj karde budand* [Speech delivered to newly married youth]. Khamenei.ir. <https://khl.ink/f/21431>. [In Persian].

آیه ۳۴ سوره نساء: تفسیر تطبیقی فضل الرحمن و خامنه‌ای*

اسماعیل دانش^۱ و رخسانه دانش^۲

^۱ دانشگاه رابعه بلخی، کابل، افغانستان (نویسنده مسئول). رایانامه: ismail.danesh43@gmail.com

^۲ پژوهشگر مستقل، پاکستان. رایانامه: kosar.rkhsanh@gmail.com

چکیده

آیه «الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ» (نساء: ۳۴) از مهم‌ترین آیات اجتماعی-حقوقی در تبیین نقش و مسئولیت زنان و مردان در خانواده است که با ظهور چالش‌های جدید، نیاز به بازنگری در تفسیر آن افزایش یافته است. فضل الرحمن، با روش تاریخی-اجتماعی و نظریه دوحركتی، قوامیت را در چارچوب زمانه نزول تفسیر می‌کند. خامنه‌ای، با رویکرد اجتهادی و عقلانیت اسلامی، سعی دارد از قوامیت فهم متناسب با شرایط اجتماعی امروز ارائه دهد. هدف این مقاله بررسی مبانی روش‌شناختی این دو اندیشمند در فهم و تفسیر آیه ۳۴ سوره نساء است. یافته‌های این مطالعه نشان می‌دهد که هر دو دانشور، با وجود تفاوت در مبانی و روش‌ها، اتفاق نظر دارند که زن و مرد نسبت به یکدیگر برتری ذاتی ندارند. اختلاف نظرشان این است که فضل الرحمن بر نقش اقتصادی مردان تأکید دارد و بر این باور است که با شرکت زن در تأمین هزینه زندگی، برتری مرد کاهش می‌یابد. خامنه‌ای قوامیت را ناشی از تفاوت‌های طبیعی و مکمل بودن زن و مرد می‌داند و اعتقاد دارد که مردان، بدون برتری ذاتی، مسئولیت تأمین معیشت خانواده را بر عهده دارند.

کلیدواژگان: سوره نساء: ۳۴، قوامیت مرد بر زن، زن در قرآن، حقوق زن

مقاله پژوهشی

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

* دریافت: ۱۴۰۳/۰۹/۱۱ | بازنگری: ۱۴۰۳/۱۲/۱۵ | پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۲۱ | انتشار برخط: ۱۴۰۴/۰۳/۰۷

استناد: دانش، اسماعیل؛ و دانش، رخسانه. (۱۴۰۴). آیه ۳۴ سوره نساء: تفسیر تطبیقی فضل الرحمن و خامنه‌ای، ۱۱(۱)، ۲۲-۱.

<https://doi.org/10.22091/PTT.2025.11916.2403>

© نویسنده(ها)

ناشر: دانشگاه قم

مقدمه

آیه ۳۴ سوره نساء از مهم‌ترین آیات مرتبط با حقوق زن و مرد در خانواده است: «الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَبِمَا أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ». در جوامع سنتی، این آیه غالباً به اقتدار و برتری مردان نسبت به زنان تفسیر شده است؛ اما با تحولات اجتماعی و تغییر نقش‌های جنسیتی در دنیای مدرن، این آیه موضوع بحث‌های گسترده‌ای در میان اندیشمندان اسلامی و متفکران اجتماعی قرار گرفته است. تحولات معاصر، به‌ویژه در حوزه حقوق زنان و عدالت جنسیتی، ضرورت بازاندیشی در تفسیر این آیه را دوچندان کرده است. از سویی، این آیه باید با شرایط و مقتضیات زمانه هماهنگ شود و از سوی دیگر، نباید از اصول ثابت و مقاصد شریعت فاصله بگیرد. در این میان، فضل الرحمان و آیت‌الله خامنه‌ای، با تفاوت در مبانی روش‌شناسی، تلاش کرده‌اند تفسیری نوین از این آیه ارائه دهند که هم پاسخگوی چالش‌های معاصر باشد و هم در چارچوب مبانی دینی باقی بماند. هدف این مقاله بررسی مبانی روش‌شناختی این دو اندیشمند در فهم و تفسیر آیه ۳۴ سوره نساء است.

پیشینه پژوهش

درباره آیه ۳۴ سوره نساء، پژوهش‌های فراوان انجام شده است که هرکدام از زاویه خاص، به بحث پرداخته است. علایی رحمانی (۱۳۸۳) در «بررسی تحلیلی قوامیت در آیه الرجال قوامون علی النساء» به این نتیجه رسیده است که قوامیت مرد در خانواده ناشی از فضل و انفاق است. مصطفوی‌فرد (۱۳۹۰) در بررسی و نقد دیدگاه‌های مفسران و صاحب‌نظران اسلامی در تفسیر آیه ۳۴ سوره نساء (الرجال قوامون علی النساء...)، با محوریت آیه ۳۴ سوره نساء، قوامیت مرد در خانواده، نشوز زن و راهکارهای مقابله با آن را بررسی کرده و قوامیت به‌عنوان مدیریت و خدمتگزاری مرد در خانواده تحلیل شده است. زاهدی‌فر و همکاران (۱۳۹۳) در «بررسی و تحلیل آیه الرجال قوامون علی النساء» براساس آیه مورد بحث به مسئولیت و تدبیر امور اقتصادی خانواده توسط مردان پرداخته‌اند و نقش مردان در ریاست خانواده را مشخص کرده‌اند. مطالعه پیش‌رو بنا دارد تا مبانی روش‌شناختی فهم و تفسیر آیه ۳۴ سوره نساء را از دیدگاه فضل الرحمان و خامنه‌ای بررسی کند.

روش تفسیری فضل الرحمان و خامنه‌ای

روش تفسیری فضل الرحمن و خامنه‌ای در تفسیر آیات قرآن، ازجمله در تفسیر آیه ۳۴ سورة نساء، عمدتاً اجتهادی است. خامنه‌ای (۱۴۰۳)، علاوه بر روش اجتهادی، از روش قرآن به قرآن و روش روایی نیز بهره گرفته است. روش اجتهادی از دیدگاه او به معنای به‌کارگیری عقل و تدبیر برای فهم مقاصد آیات است. این روش تأکید بیشتری بر تحلیل عقلانی دارد، درحالی‌که روش نقلی بیشتر به منابع روایی متکی است (ص ۲۷). خامنه‌ای همچنین از روش‌های عقلی و علمی برای درک بهتر آیات قرآن استفاده کرده است که این امر نشان‌دهنده رویکرد ترکیبی و جامع او در تفسیر قرآن است.

با توجه به روش تفسیری اجتهادی فضل الرحمن^۱ (۱۹۸۲ م)، اجتهاد از نظر او به معنای تلاشی نظام‌مند برای فهم معنای متن یا سنتی است که شامل یک حکم است. این تلاش می‌تواند به تغییر آن حکم از طریق توسعه، محدودسازی، یا تطبیق در شرایط جدید منجر شود، به‌گونه‌ای که بتوان راه‌حلی تازه را برای موقعیتی جدید ارائه داد (ص ۸).

روش تفسیری فضل الرحمن بر چهار گام اصلی ذیل استوار است:

۱. مطالعه جامع قرآن: نخست باید مطالعه‌ای جامع از قرآن صورت گیرد تا آموزه‌های اخلاقی کلی و مقاصد بیان‌شده در قرآن مشخص شود (ص ۱۴۱).
۲. توجه به اسباب‌النزول: با بررسی دقیق زمینه‌های تاریخی و شرایط نزول آیات، پیام‌های اخلاقی، اجتماعی و حقوقی قرآن استخراج شود (ص ۱۴۱ و ۱۴۳).
۳. مطالعه نظام‌مند تاریخ اسلامی: آن‌گاه برای اینکه روشن شود که جامعه اسلامی چگونه به مرحله فعلی رسیده و شرایط خاص اجتماعی-سیاسی چه تأثیری بر آن گذاشته، مطالعه نظام‌مند و تاریخی از نظام‌های اسلامی صورت گیرد.
۴. تحلیل شرایط معاصر: باید زمینه‌های اجتماعی، اقتصادی و سیاسی کنونی به‌منظور پردازش و شناخت مسئله‌ها به‌دقت مطالعه شود تا راه‌حل‌ها مبتنی بر اصول قرآنی ارائه گردد.

¹ fazlur Rahman

فضل الرحمان (۱۹۸۲ م) معتقد است که مسلمانان نباید صرفاً براساس سنت‌های گذشته عمل کنند، بلکه باید با الهام از اصول کلی قرآن راهکارهایی برای عملی کردن این اصول در شرایط متغیر ارائه دهند. این شیوه تفسیری مسلمانان را قادر می‌سازد که در زندگی فردی و اجتماعی خود با استفاده از معارف قرآن بر بسیاری از مشکلات فائق آیند (ص ۴۴).

مبانی فضل الرحمان در تفسیر آیه ۳۴ سورة نساء

مبانی تفسیری فضل الرحمان در فهم و تفسیر آیات قرآن فراوان‌اند، مانند تفسیر بر مبنای تاریخی‌گرایی، اخلاق‌گرایی، تجددگرایی، عینی‌گرایی (علاقه‌بندی و عباسی، ۱۴۰۰، صص ۱۸۷-۲۱۱)، که از تبیین و توضیح همه آن‌ها به دلیل طولانی شدن بحث خودداری می‌شود و فقط به تبیین مبنای اختصاصی فضل الرحمان در تفسیر آیه مورد بحث اکتفا می‌شود.

تفسیر آیه بر مبنای تاریخی‌گرایی

فضل الرحمان معتقد است که آیات اولیه قرآن به شرایط خاص زمان نزول مربوط‌اند و آیات بعدی به تغییرات این شرایط پاسخ می‌دهند. او به قرآن به‌عنوان الگویی برای انعطاف‌پذیری و پویایی در مسائل اجتماعی، مانند مصرف شراب (ابتدا محدود کردن و سپس ممنوع کردن آن)، نگاه می‌کند. طبق باور فضل الرحمان (۱۳۹۷)، آیه مورد بحث برتری مردان بر زنان را صرفاً به دلیل مسئولیت‌های اقتصادی مردان می‌داند و این برتری ذاتی نیست. اگر زنی از نظر مالی مستقل باشد، این برتری کاهش پیدا می‌کند، زیرا هیچ انسانی ذاتاً بر دیگری برتری ندارد. اگر زنی از رهگذر کسب درآمد یا به دست آوردن ارثیه از نظر اقتصادی مستقل شود و در هزینه‌های زندگی مشارکت داشته باشد، برتری مرد خانه به همان نسبت کم خواهد شد، چراکه او به‌عنوان یک انسان هیچ برتری‌ای بر همسرش ندارد (ص ۱۲۷).

فضل الرحمان معتقد است که فهم قرآن باید مطابق فهم عرب عصر نزول باشد تا بتوان معنای عرضی و کلی را استخراج کرد. او معتقد است که قرآن مانند کوه یخی در اقیانوس است که فقط ده درصد آن (متن قرآن) بیرون از آب است و نود درصد آن (ناخودآگاه قرآن یعنی بین سطور قرآن) زیر آب است؛ لذا برای فهم آن راهی جز کنکاش تاریخی وجود ندارد (سعید^۱، ۲۰۰۴ م، صص ۵۹-۶۱).

¹ Saeed

فضل الرحمان (۱۳۹۷ ب) برای پی بردن به معانی آموزه‌های قرآن روشی را عرضه کرده که آن را معناکاو یا هرمنوتیک قرآنی نامیده است. فرایند هرمنوتیک قرآنی نزد فضل الرحمان مشتمل بر دو حرکت ذهنی یا فکری است؛ حرکت اول از اکنون به سمت گذشته و زمان نزول قرآن و دومی بازگشت از آن زمان به زمان فعلی است. اهمیت تاریخ‌دانی در این دعوت، به عبور فکری به گذشته و بازگشت از آن به زمان حال آشکار است، زیرا قرآن خطاب الهی است که از مجرای ذهن پیامبر (ص) عبور کرده و ناظر به موقعیت اخلاقی-اجتماعی در عربستان زمان پیامبر (ص) بوده و، درعین حال، قرآن کتابی برای همهٔ زمان‌ها و همهٔ جوامع است نه فقط برای عربستان هزار و چند سال پیش (صص ۱۲-۱۳).

از منظر فضل الرحمان (۱۹۷۰ م)، جهت زمینی و تاریخی وحی در کلام و فقه اسلامی مورد توجه قرار نگرفته است و متکلمان سنت‌گرای حنبلی و اشعری، با اصرار فراوان بر منشأ الهی داشتن قرآن، سرانجام، به قدیم بودن قرآن باور یافتند و با تعمیم دادن استعلای خدا به قرآن، تاریختی متن را منکر شدند. فضل الرحمان یک روش برای تفسیر را قبول ندارد. از نظر او، روش تفسیر باید متعدد باشد، زیرا روش‌های متعدد تفسیری می‌تواند نقش در بقای دین داشته باشد. مهم‌ترین نظریهٔ فضل الرحمان در زمینهٔ اصلاح فکر دینی و حاکمیت اسلام در جهان معاصر نظریهٔ دوحرکتی است. نظریهٔ دوحرکتی روش و ابزار جدید مطالعهٔ تاریخی، جامعه‌شناختی و ... را برای فهم دین استفاده می‌کند و دیدگاه خود را مدرنیسم اسلامی خوانده است. فضل الرحمان برای درک احکام اسلامی از روش تاریخی-جامعه‌شناختی استفاده می‌کند و معتقد است با این روش می‌توان ارزش‌های اصلی اسلام را استخراج کرد. او سنت را به دو دستهٔ سنت نبوی (اعمال پیامبر (ص) مطابق شرایط زمان خود) و سنت زنده (سنتی که به‌طور خلاقانه برای مواجهه با چالش‌های جدید بسط یافته) تقسیم می‌کند (ص ۳۲۰؛ علمی، ۱۳۸۶، صص ۷۱-۱۲۴).

فضل الرحمان (۱۹۸۲ م) اجتهاد را رکن اصلی نظریهٔ خود می‌داند و معتقد است که اجتهاد می‌تواند اسلام و مدرنیسم را از تضاد خارج کرده و آن‌ها را تلفیق کند. او بر استفاده از ابزارهای مدرن برای اجتهاد و فهم دین تأکید دارد و تلاش می‌کند تا روش‌های جدیدی برای تطبیق آموزه‌های قرآن با عقلانیت مدرن ارائه دهد. نظریهٔ دوحرکتی او برای تفسیر قرآن بر بررسی زمینه‌های تاریخی و اجتماعی تأکید دارد و راهکاری برای اصلاح روش‌شناسی در فهم دین محسوب می‌شود. فضل الرحمان اجتهاد را به معنای تلاش برای فهم متن یا حکم گذشته و تطبیق آن با شرایط

جدید می‌داند. او معتقد است که در اجتهاد، ابتدا باید معنای متن قرآن یا احکام سنت پیامبر (ص) از شرایط تاریخی آن جدا شود و سپس برای پاسخ به نیازهای زمان حال به کار رود (ص ۸).

نظریه هرمنوتیکی دوحركتی فضل الرحمان

فضل الرحمان (۱۹۸۲ م)، با بهره‌گیری از نظریه دوحركتی و روش تفسیری خود، به تحلیل جایگاه و نقش زنان در جامعه و خانواده اسلامی و احکام مرتبط با آنان پرداخته است. او این احکام را تاریخی و مرتبط با شرایط اجتماعی خاص صدر اسلام می‌داند. ابتدا وضعیت زنان در دوران جاهلی و پیش از ظهور اسلام را بررسی می‌کند، زنانی که در این دوره فاقد حقوق اجتماعی و خانوادگی بودند، از ارث پدران یا همسران خود محروم و پس از مرگ همسر، مجبور به ازدواج با یکی از اقوام او بودند (صص ۵-۷).

فضل الرحمان (۱۹۸۲ م) بر این باور است که قرآن به‌عنوان یک واکنش به اوضاع اجتماعی و اقتصادی عربستان زمان پیامبر (ص)، به‌ویژه مشکلات اقتصادی مکه، نازل شده است. آیات قرآن عمدتاً به مسائل خاص آن دوران پاسخ می‌دهند و برای فهم دقیق آن‌ها باید به شرایط تاریخی، آداب و رسوم و نحوه زندگی مردم در زمان نزول توجه شود. او تأکید دارد که فهم هر پیام قرآنی باید با جهان‌بینی کلی قرآن هماهنگ باشد و برای استخراج اصول کلی، باید به بافت اجتماعی و تاریخی عصر نزول توجه ویژه صورت گیرد.

بر این اساس، برای فهم صحیح آیات قرآن، باید در مرحله اول شرایط تاریخی، فرهنگی و اجتماعی زمان نزول در نظر گرفته شود و در مرحله دوم، این اصول کلی باید به‌گونه‌ای متناسب با شرایط و تحولات اجتماعی و فرهنگی معاصر تفسیر شوند تا بتوانند به سؤالات جدید عصر پاسخ دهند و آموزه‌های قرآن در جامعه امروز قابل اجرا باشند. این فرایند، که ترکیبی از تحلیل‌های تاریخی و تطبیق آن‌ها با مسائل و شرایط جدید است، اصطلاحاً اجتهاد نامیده می‌شود. اجتهاد درواقع تلاشی است برای فهم معنای متون یا سنت‌های گذشته و تطبیق آن‌ها با مسائل و نیازهای جدید زمانه تا آموزه‌های قرآن در دنیای امروزی بیشتر مورد عمل قرار گیرند (صص ۶-۱۰). طبق نظریه دوحركتی فضل الرحمان، فهم و تفسیر آیه مورد بحث نیز شامل دو مرحله است: در گام اول، با حرکت از جزئی به کلی، فرد با بررسی موارد خاص قرآن، مانند آیه مذکور و مطالعه زمینه تاریخی آن‌ها، اصول کلی (مانند نفی برتری ذاتی مردان بر زنان) را استخراج می‌کند. این مرحله نیازمند شناخت عمیق سنت و تاریخ دین است که نشان می‌دهد

دین و تاریخ برتری ذاتی میان زن و مرد قائل نشده‌اند. در گام دوم، حرکت از کلی به جزئی است، بدین معنا که فرد باید اصول کلی به دست آمده را برای وضع قوانین متناسب با شرایط مدرن به کار گیرد. این مرحله نیازمند آگاهی از شرایط و الزامات زندگی در جهان مدرن است.

گفتنی است که فرضیه‌های نظری هرمنوتیکی فضل الرحمن (۱۳۹۷ الف) بازتاب حقیقی آموزه‌های معتزلی را نیز دارا است. بر همین مبنا، کتاب مضامین اصلی قرآن فضل الرحمن (که تفسیر آیه مورد بحث از آن گرفته شده است) تهی از هرگونه ارجاعات به کتب تفسیری است و نویسنده در فهم آیات به خود آیات بسنده می‌کند؛ لذا مطالب چندانی درباره تفسیر آیه در مضامین اصلی قرآن وجود ندارد.

مهم‌ترین عنصر در تفسیر فضل الرحمن برای فهم قرآن جستجوی جزئیات تاریخی درباره آیه و اجتهاد به معنای جهاد فکری در تعمیم نمونه‌های یافت شده است. او، با تأکید بر تفکیک اسلام تاریخی از اسلام هنجاری (ارزشی)، فهم و معنای حقیقی قرآن را احیا می‌کند. اسلام تاریخی همان غلبه فرهنگ و مقتضیات زمانی و مکانی عصر نزول بر اندیشه اسلامی است که نتیجه آن بسنده کردن فقیهان و متکلمان مسلمان به ظاهر احکام در موقعیت‌های عینی و خاص است، درحالی‌که اسلام هنجاری دینی برای همه زمان‌ها، مکان‌ها و متکی بر ارزش‌های اخلاقی است؛ لذا احکام قرآن اوامری مطلق بدون توجه به تحولات اجتماعی نیستند (صص ۱۰-۱۱).

مبانی تفسیری خامنه‌ای

مبانی تفسیری خامنه‌ای (۱۴۰۳) در فهم و تفسیر آیات قرآن عبارت‌اند از: امکان و جواز فهم و تفسیر قرآن، و حیانی بودن الفاظ و معانی قرآن، مصونیت قرآن از تحریف، جاودانگی و همگانی دعوت قرآن، جامعیت قرآن، حجیت ظواهر قرآن، تفسیرپذیری آیات متشابه، توقیفی بودن نظم آیات و سوره‌ها، استعمال لفظ در اکثر از معنا، مکی و مدنی، نسخ و تحلیل صحیح آن، توجه به مبانی ادبی و لغوی، پرهیز از برداشت‌های ذوقی به عنوان تفسیر و جداسازی آن‌ها، نفی جزم‌اندیشی در تفسیر متشابهات، پیوستگی و غرض‌یابی سوره و ... (صص ۵۳-۱۶۰). تبیین و شرح همه مبانی تفسیری خامنه‌ای خارج از توان و اندازه یک مقاله است؛ لذا فقط مبنای اختصاصی آیه مورد بحث از منظر آیت الله خامنه‌ای تبیین می‌شود.

گفتنی است که خامنه‌ای (۱۴۰۳) در تفسیر به شأن نزول آیات و منحصر نکردن آن توجه فراوان دارد و مبانی خاص او نیز مهم است، زیرا در مبانی خاص، اولاً، به منحصر نکردن تفسیر آیات به صورت فردی توجه دارد؛ ثانیاً، قرآن را کتاب قواعد کاربردی می‌داند که در تفسیر آیه مورد بحث خطاب به تازه عروس و داماد وظایف زن و شوهر را به صورت کاربردی بیان می‌کند. درباره اینکه قرآن کتاب قواعد کاربردی است، سبب می‌شود که تفسیر قرآن و معارف مستخرج از آن، در زندگی مردم کاربردی شود و مردم را با قرآن و معارف قرآنی پیوند دهد و علاوه بر آن، قرآن را کتاب نقش‌آفرین و کاربردی در ابعاد مختلف زندگی و زیربنای انقلاب‌ها و کتاب استقامت و مبارزه با استکبار معرفی کرده است. قواعد مورد استفاده در تفسیر توسط او، علاوه بر قواعد ادبی، قواعد علوم قرآنی، قواعد زبان‌شناختی، قاعده سیاق، قاعده بطن‌گیری از آیات و قاعده استنطاق یا تفسیر برون قرآنی است (صص ۵۳-۱۶۰). گرایش تفسیری خامنه‌ای در همه آیات قرآن براساس نیاز جامعه و یا تخصصی که دارد گرایشی تربیتی، اخلاقی، اجتماعی و سیاسی است.

مبانی خامنه‌ای در تفسیر آیه ۳۴ سورة نساء

تفاوت سطح معرفتی به تناسب مخاطبان

آیه ۳۴ سورة نساء معارف خود را متناسب با مخاطبان ارائه می‌دهد. هنگامی که مخاطب خواص جامعه هستند، مباحث با استدلال و برهان بیان می‌شود، اما برای عموم مردم مطالب به گونه‌ای ساده و قابل فهم مطرح می‌گردد. خامنه‌ای (۱۳۷۷) در تفسیر آیه مورد بحث می‌فرماید این آیه به معنای مسئولیت سرپرستی خانه برعهده مرد است. مرد باید برای تأمین معاش خانواده تلاش کند. دارایی زن متعلق به خود اوست و تأمین هزینه زندگی وظیفه زن نیست. او تأکید می‌کند که این آیه به معنای اطاعت کامل زن از مرد در همه امور نیست، همان‌طور که برتری زن بر مرد نیز مورد قبول نیست. زن و مرد دو شریک و دو دوست و همراه در زندگی‌اند. گاهی مرد باید از خواسته خود بگذرد و گاهی زن کوتاه بیاید تا تعادل و پایداری در زندگی مشترک حفظ شود.

خامنه‌ای (۱۳۸۱) با اشاره به تفاوت‌های طبیعی میان زن و مرد بیان می‌کند که خداوند طبیعت زن را ظریف آفریده است. در این باره مثالی بیان می‌کند که برخی انگشت‌ها درشت و قوی‌اند و برای کندن سنگ مناسب‌اند، اما نمی‌توانند یک جواهر کوچک را برداشته و لمس کنند. در مقابل، انگشت‌های ظریف و باریک نمی‌توانند سنگ را بلند

کنند، اما برای جمع‌آوری خرده‌جواهرات مناسب‌اند. زن و مرد نیز این گونه‌اند: هرکدام مسئولیت خاص خود را دارند و مسئولیت هیچ‌کدام بر دیگری برتری ندارد؛ هر دو لازم و مکمل یکدیگرند. از دیدگاه خامنه‌ای (۱۳۷۸)، مرد قوام است و زن گل و ریحان. این تقسیم‌بندی نه توهین به زن است و نه به مرد، بلکه نشان‌دهنده توجه به طبیعت آن‌هاست. اگر لطافت و زیبایی زن و نقش او در ایجاد آرامش در یک کفه ترازو قرار گیرد و مسئولیت مدیریت و تکیه‌گاه بودن مرد در کفه دیگر، این دو کفه برابر می‌شود؛ هیچ‌یک بر دیگری برتری ندارد.

از دیدگاه خامنه‌ای (۱۳۹۱)، زن و مرد از نظر انسانی کاملاً با یکدیگر برابرند. او تصریح می‌کند که قبل از آنکه کسی زن یا مرد باشد، او یک انسان است و در انسانیت، زن و مرد تفاوتی ندارند. به باور خامنه‌ای (۱۳۹۲) انسانیت هیچ ربطی به جنسیت ندارد و در مسائل اصلی انسانی، زن و مرد یکی است و تمایزی نیست. این اشتراکات در جنبه‌های مختلف خلقت زن و مرد نیز نمایان است. هر دو از یک مبدأ آفریده شده‌اند و ادامه نسل انسان نیز از یک واقعیت مشترک مانند ماء، طین، تراب، نطفه، امشاج، علق و ... نشئت گرفته است. به‌طور کلی، زن و مرد از نظر خلقت تفاوتی ندارند و مکمل یکدیگرند.

آیه ۳۴ سورة نساء از دیدگاه فضل الرحمن و خامنه‌ای

از دیدگاه فضل الرحمن (۱۳۹۷)، مفاد آیه ۳۴ سورة نساء این است که مردان نسبت به زنان برتری کارکردی دارند نه برتری ذاتی؛ مردان مسئول کسب درآمد و صرف آن برای زنان‌اند. قرآن غالباً از برتری برخی مردان در ثروت و قدرت و نیز برتری پیامبران بر دیگران سخن می‌گوید و این برتری ذاتی نیست، بلکه کاملاً کارکردی است. اگر زنی به‌واسطه کسب درآمد یا به دست آوردن ارثیه از نظر اقتصادی مستقل شود و در هزینه‌های زندگی مشارکت داشته باشد، برتری مرد خانه به همان نسبت کم خواهد شد، زیرا او به‌عنوان یک انسان هیچ برتری‌ای بر همسرش ندارد. از دیدگاه فضل الرحمن زن و مرد از نظر دینی کاملاً باهم برابرند (ص ۱۲۷).

خامنه‌ای (۱۳۷۷) در تفسیر آیه مورد بحث توضیح می‌دهد که مسئولیت سرپرستی خانواده برعهده مرد است. مرد موظف است با کار و تلاش نیازهای مالی خانواده را تأمین کند، درحالی‌که دارایی زن متعلق به خود اوست و تأمین معیشت برعهده او نیست. او تأکید می‌کند که این آیه به معنای لزوم اطاعت کامل زن از مرد در همه امور نیست؛ این آیه به معنای سلطه مرد یا تبعیت بی‌قید و شرط زن از مرد نیست. همچنین مرد نیز نباید در همه امور تابع

زن باشد. زن و مرد در زندگی مشترک به‌عنوان دو شریک و همراه عمل کنند و برای حفظ تعادل و پایداری خانواده، هرکدام باید در مواقع لازم از بخشی از خواسته‌های خود گذشت کنند. این نگاه تعاملی و متعادل میان زن و مرد پایه‌ای برای زندگی مشترک موفق است و با طبیعت انسانی و آموزه‌های دینی نیز سازگاری کامل دارد، زیرا زن و مرد تفاوت‌های طبیعی دارد. زن براساس طبیعت و ظرافتی که دارد کارهای سنگین را نمی‌تواند انجام بدهد: «خدای متعال طبیعت زن را ظریف قرار داده است» (خامنه‌ای، ۱۳۸۱، پاراگراف ۱۶). انجام کارهای سنگین که با طبیعت و ظرافت زنانگی سازگار نیست نباید زن انجام دهد. حق کار و تأمین معیشت برعهده شوهر است: «حق منشأ طبیعی دارد. ... حقوقی که برای زن و مرد وجود دارد باید متکی باشد به طبیعت زن و مرد» (خامنه‌ای، ۱۳۷۸، پاراگراف ۱۹)؛ بنابراین چه زن کار کند و درآمد مالی داشته باشد یا درآمد مالی نداشته باشد زن و مرد نسبت به یکدیگر برتری ندارند؛ مرد مسئول تأمین معیشت زن است.

از دیدگاه فضل الرحمان، مردان نسبت به زنان برتری کارکردی دارند و چون هزینه زندگی و معیشت زن را مرد تأمین می‌کند باید زن از مرد تبعیت کند و اگر زن هزینه زندگی را تأمین کند به همان اندازه برتری مرد خانه کم می‌شود. طبق دیدگاه خامنه‌ای، برتری کارکردی مطرح نیست؛ همه‌جا نباید زن از مرد تبعیت کند و یا مرد از زن تبعیت کند، زیرا زن و شوهر دو شریک و دو تار فیق هستند؛ یکجا مرد کوتاه بیاید و یکجا زن کوتاه بیاید تا بتوانند باهم زندگی کنند.

نقد هرمنوتیکی دیدگاه فضل الرحمان

تفسیر آیه مورد بحث از دیدگاه فضل الرحمان بر مبنای تاریخی‌گرایی دارای اشکالات زیر است:

۱. تفکیک پیام عام و خاص

فضل الرحمان براساس نظریه هرمنوتیکی و دوحرکتی خود، در تفسیر آیات و به‌خصوص آیه مورد بحث، قرآن را شامل دو سطح از پیام می‌داند: یکی پیام‌های عام و ابدی، که اصول کلی و جاودانه‌ای را شامل می‌شوند و برای تمام زمان‌ها و مکان‌ها معتبرند و هدف آن‌ها هدایت بشرند، دیگری پیام‌های خاص و تاریخی، که فقط به شرایط اجتماعی و فرهنگی زمان نزول آیه محدود می‌شوند؛ در این صورت، قوامیت مردان بر زنان از پیام‌های خاص تاریخی است و

این حکم باید در بستر جامعهٔ قبیله‌ای عرب تحلیل شود. این رویکرد فضل الرحمن در ظاهر نوآورانه است، اما اشکالات زیر را دارد.

الف. عدم ارائه معیار روشن برای تفکیک پیام‌ها. فضل الرحمن براساس یک معیار معین و مشخص پیام‌های عام و خاص آیات و آیه مورد بحث را تفکیک نکرده است؛ عدم شفافیت معیار مشخص در تفکیک پیام‌های عام و خاص موجب ابهام می‌شود. فضل الرحمن توضیح نمی‌دهد که چگونه می‌توان پیام‌های عام و خاص آیه را از یکدیگر جدا کرد و براساس چه معیارهایی حکم یا مفهومی تاریخی یا فرازمانی تلقی می‌شود. او معیاری مشخص و علمی برای این تفکیک ارائه نداده است که آیا این تفکیک براساس الفاظ آیات است؟ یا براساس زمینه تاریخی نزول است؟ یا براساس مقاصد شریعت است؟ چنین ابهامی زمینه را برای تفسیرهای گزینشی و سلیقه‌ای فراهم می‌کند.

ب. تضعیف اعتبار و معارف قرآن. قرآن کتاب جاودانه (فرقان: ۱) و جامع است (طباطبایی، ۱۳۷۵ ق/ ۱۳۷۴، ج ۱۲، ص ۴۶۹). اگر قوامیت مردان فقط به ساختار اجتماعی دوران نزول آیه محدود گردد، موجب می‌شود احکام و معارف قرآن در جوامع و زمان‌های دیگر ناکارآمد شود. فضل الرحمن با این رویکرد عملاً اعتبار برخی از احکام و معارف قرآن را در زمان‌های دیگر نفی می‌کند. این تفکیک عملاً سبب تضعیف اعتبار و کاربرد احکام و معارف قرآن در عصر کنونی می‌شود.

۲. تاریخی‌گرایی افراطی

فضل الرحمن به شدت بر زمینه تاریخی و اجتماعی نزول آیات ازجمله آیه مورد بحث تأکید دارد و احکام مرتبط با قوامیت را بازتاب شرایط خاص جامعهٔ قبیله‌ای عرب می‌داند. این نگاه تاریخی‌گرایی به دلایل زیر صحیح نمی‌باشد.

الف. محدود کردن معنای آیه به شرایط زمان نزول. فضل الرحمن معتقد است که آیه باید در زمینه اجتماعی جامعهٔ قبیله‌ای عرب در زمان نزول قرآن فهمیده شود. این جامعه، به دلیل ساختار مردسالارانه، مسئولیت اقتصادی و مدیریتی را برعهده مردان گذاشته است. این دیدگاه مفهوم قوامیت را، که براساس واژه‌شناسی قرآنی به معنای سرپرستی، حمایت و مسئولیت‌پذیری درقبال خانواده است، به یک پدیده تاریخی محدود می‌کند. این در حالی است که قرآن خود را فراتر از شرایط اجتماعی زمان نزول معرفی می‌کند (بقره: ۲۱؛ نساء: ۱ و ۱۷۴؛ فاطر: ۱۵).

ب. مغایرت با شمول معنایی قرآن. فضل الرحمان به زمینه تاریخی آیات بیش از حد تأکید می‌کند، درحالی‌که شمول معنایی آیات قرآن ایجاب می‌کند که این متون نه تنها در بستر تاریخی بلکه در چارچوب هدایت همه‌جانبه برای همه زمان‌ها تفسیر شوند، زیرا قرآن برای همه زمان‌ها و مکان‌هاست. آیات زیادی دلالت بر جهان‌شمولی و فراعصری بودن قرآن دارد: به این معنا که تعلیماتش به طبقه، گروه، جامعه و نژاد خاص و زمان خاص تعلق ندارد، مانند آیاتی که خطاب‌اتش به صورت عام، همه انسان‌ها را با تعبیری چون «یا ایها الناس» «یا بنی آدم» مورد خطاب قرار داده است (بقره: ۲۱؛ نساء: ۱ و ۱۷۴؛ فاطر: ۱۵؛ یاسین: ۶۰؛ اعراف: ۲۶، ۲۷، ۳۱، ۳۵) و آیاتی که نزول قرآن و بیان آیات آن را برای همه مردم معرفی می‌کند (بقره: ۱۸۵، ۱۸۷؛ آل عمران: ۱۳۸؛ ابراهیم: ۱، ۵۲؛ جاثیه: ۲۰؛ زمر: ۴۱؛ نحل: ۴۴؛ کهف: ۵۴؛ حشر: ۲۱).

ج. تاریخی شدن احکام دینی و آموزه‌های قرآنی. پذیرش تاریخی بودن احکام الهی دامنۀ اجرای شریعت را به شرایط خاص زمانی و مکانی محدود می‌کند. این دیدگاه بسیاری از احکام دینی را به دوران نزول قرآن مرتبط دانسته و احتمال تغییر یا حذف آن‌ها را مطرح می‌سازد. برای نمونه، برخی معتقدند که الزام زبان عربی در نماز یک امر تاریخی و فرهنگی مربوط به زمان پیامبر (ص) بوده و می‌توان آن را به زبان‌های دیگر تغییر داد. این نگرش، که ابتدا در دوران آتاتورک در ترکیه مطرح شد، بعدها توسط طرف‌داران تاریخی بودن قرآن مورد استناد قرار گرفت (سینیچ، ۱۹۶۵ م/۱۳۴۸، صص ۱۱۸-۱۲۰).

این دیدگاه می‌تواند سایر احکام مانند نماز، روزه و حج را نیز تحت تأثیر قرار داده و اجتهاد فقهی را به مجموعه‌ای از احکام عقلانی و فطری تقلیل دهد. علاوه بر این، پذیرش تاریخی بودن قرآن تمام آموزه‌های قرآنی را شامل شده و می‌تواند به کاهش اعتبار جهانی آن منجر شود. برخی مدرنیست‌ها معتقدند که قرآن تنها در چارچوب فرهنگی و اجتماعی زمان نزول خود معنا دارد که این امر قابلیت تطبیق آن با چالش‌های معاصر را تضعیف کرده و آن را به متنی تاریخی و اسطوره‌ای بدل می‌کند که نمی‌تواند پاسخگوی مسائل جدید باشد (بدره و همکاران، ۱۳۹۹، صص ۹-۳۵).

۳. تداخل مفاهیم دینی در تفسیر مسئولیت‌های خانوادگی

الف. قوامیت به عنوان یک امر عرفی و متغیر

از منظر فضل الرحمن (۱۳۹۷)، برتری مردان کاملاً کارکردی است. اگر زنی به واسطه کسب درآمد یا به دست آوردن ارثیه از نظر اقتصادی مستقل شود و در هزینه‌های زندگی مشارکت داشته باشد، برتری مرد خانه به همان نسبت کم می‌شود (ص ۱۲۷). از این بیان فضل الرحمن استفاده می‌شود که قوامیت یک امر عرفی و وابسته به زمان است نه یک اصل جاودانه دینی، زیرا، با تغییر شرایط اقتصادی و اجتماعی، زن نیز می‌تواند در نقش قوام ظاهر شود و سرپرستی خانواده را بر عهده بگیرد. درواقع فضل الرحمن از قوامیت مشارکتی سخن می‌گوید که در آن نقش‌ها براساس توانایی‌ها و شرایط اقتصادی تعیین می‌شوند. این مفهوم قوامیت با منابع حدیثی و فقهی سازگار نیست.

ب. تضاد با متن قرآن

بازتعریف قوامیت به‌عنوان مسئولیت متقابل میان مردان و زنان با متن قرآن که قوامیت را به مردان نسبت می‌دهد و آن را برپایه توانایی‌ها و مسئولیت‌های خاص آنان قرار می‌دهد در تضاد است، زیرا قوامیت مردان ناشی از ویژگی‌های طبیعی و مسئولیت اقتصادی آنان است. در این قرائت، قوامیت مبتنی بر تفاوت‌های طبیعی زن و مرد است، زیرا مردان، به دلیل توانایی‌های جسمی و مسئولیت اقتصادی، سرپرست خانواده‌اند.

ج. ضعف روش شناختی

بازخوانی فضل الرحمن از قوامیت به‌طور عملی کارکرد خاصی ارائه نمی‌دهد. او در نقد ساختار سنتی قوامیت موفق است، اما هیچ‌گونه جایگزینی برای حفظ نظم خانواده یا تحقق مسئولیت‌های مدیریتی در خانواده ارائه نمی‌کند. این ضعف روش شناختی نظریه او را از منظر عملی ناکارآمد می‌سازد.

امتیازات تفسیر خامنه‌ای

خامنه‌ای در تفسیر آیه مورد بحث بر مبنای اصول قرآنی و نگرش‌های اجتماعی و جامع به تبیین جایگاه زن و مرد در خانواده و جامعه می‌پردازد و از افراط و تفریط در فهم این آیه اجتناب می‌کند.

۱. نگرش جامع به مفهوم قوامیت

الف. قوامیت به‌عنوان مسئولیت

یکی از امتیازات برجسته تفسیر خامنه‌ای تأکید بر مفهوم قوامیت به‌عنوان مسئولیت مرد در قبال تأمین معیشت خانواده است. خامنه‌ای (۱۳۷۷) قوامیت را نه به معنای برتری جویی یا سلطه‌طلبی مرد بلکه به‌عنوان وظیفه‌ای سنگین و

پرمسئولیت درقبال اداره خانواده و حمایت از زن تفسیر می‌کنند. این دیدگاه قوامیت را وظیفه‌ای اخلاقی و شرعی می‌داند که مردان باید برای تأمین معاش خانواده تلاش کنند. البته دارایی زن متعلق به خود اوست و تأمین هزینه زندگی وظیفه زن نیست. نباید زنان در همه امور از مردان اطاعت کنند. زن و مرد دو شریک و دو دوست و همراه در زندگی‌اند.

ب. نگاه چندبعدی به قوامیت

از دیدگاه خامنه‌ای (۱۳۷۹)، قوامیت مردان بر زنان دارای ابعاد مختلف زیر است:

بعد اقتصادی: تأمین نیازهای مالی و رفاهی خانواده برعهده مرد است: مرد باید برود کار کند. معیشت خانواده به عهده اوست. زن هرچه ثروت دارد مال خودش است.

بعد مدیریتی: سامان‌دهی و هدایت امور خانواده براساس منطق عقلانی و احکام دینی بیشتر برعهده مرد است: «اسلام مرد را قوام و زن را ریحان می‌داند. ... وقتی جنس لطیف و زیبا ... را در یک کفه می‌گذاریم و این جنس مدیریت و کارکرد ... برای زن را هم در کفه دیگر ترازو می‌گذاریم، این دو کفه باهم برابر می‌شود» (خامنه‌ای، ۱۳۷۸، پاراگراف ۸).

بعد عاطفی و حمایتی: حمایت از زنان به‌ویژه در زمینه‌های عاطفی و روانی مسئولیت مرد است: «ضرورت‌های زن را درک کند، احساسات او را بفهمد، نسبت به حال او غافل نباشد» (خامنه‌ای، ۱۳۷۵، پاراگراف ۲۴)، زیرا زن در خانواده مانند گل است: اگر مردی با یک گلی با خشونت رفتار کند ... ظالم و بد است ... «المرأة ریحانة ولیست بقهر مائة ... زن، کارپرداز شما نیست» (خامنه‌ای، ۱۳۷۹، پاراگراف ۱۲). این نگاه چندبعدی مفهومی جامع از قوامیت ارائه می‌دهد که از محدودسازی آن فقط به بعد اقتصادی یا مدیریتی جلوگیری می‌کند.

۲. تفسیر قوامیت در چارچوب نظام تکمیلی زن و مرد

الف. هماهنگی قوامیت در چارچوب تفاوت‌های طبیعی

خامنه‌ای (۱۳۷۸) بر این باور است که قوامیت مردان بر زنان در خانواده نه از باب برتری‌جویی بلکه به دلیل تفاوت‌های طبیعی و از نقش‌های مکمل زن و مرد ناشی می‌شود. مردان، به دلیل ویژگی‌های جسمی و روحی خاص

خود، در برخی زمینه‌ها توانایی مدیریت و حمایت بیشتری دارند و این وظیفه به‌طور عادلانه در نظام خانوادگی به آن‌ها واگذار شده است.

ب. تأکید بر کرامت و ارزش برابر زن و مرد

یکی از نقاط برجسته تفسیر خامنه‌ای (۱۳۹۱) تأکید بر برابری کرامت انسانی زن و مرد است. او قوامیت را به‌هیچ‌وجه به معنای کاهش شأن یا ارزش زنان نمی‌داند، بلکه آن را تقسیم وظایف عادلانه برای حفظ انسجام خانواده و تأمین عدالت اجتماعی می‌داند.

۳. قوامیت به‌عنوان ابزار استحکام خانواده

الف. نقش قوامیت در تحقق آرامش خانوادگی

قوامیت، به‌عنوان یک اصل مدیریتی، ابزار تحقق آرامش، امنیت و استحکام نهاد خانواده است. خامنه‌ای (۱۳۸۴) قوامیت را وسیله‌ای برای تضمین نظم و عدالت در خانواده می‌داند و معتقد است که این اصل پایه‌ای برای ایجاد فضایی سالم و هماهنگ در زندگی مشترک است. از سوی دیگر، زن پایه تربیت فرزندان و عامل گسترش فضای اخلاقی و معنوی در سطح جامعه است. همه ارزش‌های معنوی را می‌توان از دل کانون گرم خانواده استخراج کرد و در سطح جامعه گسترش داد. در این میان، زن به‌عنوان محور خانواده نقشی اساسی دارد؛ او مجسمه‌ای از عاطفه و کدخدای این مجموعه است.

ب. حمایت از زنان در چارچوب قوامیت

یکی دیگر از امتیازات تفسیر خامنه‌ای نگاه حمایتی به قوامیت است. خامنه‌ای (۱۳۸۱) قوامیت را عاملی برای حمایت همه‌جانبه از زنان در برابر چالش‌های اجتماعی و خانوادگی می‌داند و تأکید دارد که این مسئولیت نباید به ابزار تسلط یا محدودیت برای زنان تبدیل شود.

۴. رویکرد متعادل در برابر افراط و تفریط

الف. پرهیز از نگاه مردسالارانه

خامنه‌ای (۱۳۷۷)، با تأکید بر مسئولیت‌های قوامیت، از هرگونه نگاه مردسالارانه و سلطه‌جویانه به آیه مورد بحث اجتناب می‌کند. او تأکید دارد که قوامیت نه حقی انحصاری بلکه تکلیفی دشوار است که مردان موظف به انجام آن هستند و حق تخلف از آن را ندارند.

ب. رد برابری مطلق به سبک غربی

خامنه‌ای (۱۳۸۱) همچنین با تساوی مطلق جنسیتی، که در برخی مکاتب فکری غربی مطرح می‌شود، مخالفت می‌کند. در این تفسیر، برابری زن و مرد به معنای پذیرش تفاوت‌های طبیعی و تقسیم عادلانه مسئولیت‌ها در خانواده است. ازاین‌رو، قوامیت به‌عنوان یک اصل متعادل، براساس تفاوت‌های طبیعی و زیستی میان زن و مرد، از برداشت‌های افراطی و تحمیل‌گرایانه، که تفاوت‌های این دو جنس را نادیده می‌گیرد، فاصله می‌گیرد؛ بنابراین قوامیت به معنای پذیرش نقش‌های متفاوت اما مکمل زن و مرد در خانواده است و هرگونه تساوی طلبی افراطی، که تفاوت‌های طبیعی میان زن و مرد را نادیده بگیرد، مردود است.

ج. قوامیت در تعامل با سایر احکام شریعت

خامنه‌ای (۱۳۷۷) قوامیت را بخشی از یک نظام حقوقی جامع در اسلام می‌داند که در هماهنگی با سایر اصول اسلامی در زمینه حقوق خانواده مطرح است. این تفسیر تأکید دارد که قوامیت نباید به‌عنوان یک حکم مستقل در نظر گرفته شود، بلکه باید در چارچوب نظام کلی حقوقی اسلام — که شامل حقوق متقابل زن و مرد، مهریه، نفقه و دیگر مسائل خانوادگی است، بررسی می‌شود؛ بنابراین قوامیت در تفسیر خامنه‌ای در چارچوب نظام حقوقی اسلام مکمل سایر احکام مرتبط با خانواده است که نظامی هماهنگ و جامع برای اداره خانواده اسلامی را فراهم می‌کند.

نتیجه‌گیری

آیه «الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ» بر نقش و جایگاه مردان و زنان در خانواده و جامعه تأکید دارد. این آیه، به دلیل ماهیت اجتماعی و فرهنگی‌اش، همواره محل تفسیرهای گوناگون بوده و برداشت‌های متفاوت از آن تأثیر عمیقی بر حقوق و تکالیف زنان و مردان در جوامع اسلامی داشته است. فضل‌الرحمان یکی از متفکران مسلمان معاصر، با رویکردی انتقادی و تاریخی، به تفسیر این آیه پرداخته و تلاش کرده آن را در چارچوب ارزش‌های مدرن و شرایط اجتماعی امروزی بازخوانی کند. رویکرد هرمنوتیکی فضل‌الرحمان در تفسیر آیه مورد بحث، به‌رغم نوآوری‌های

آن، به دلیل افراط در تاریخی‌گرایی و عدم تفکیک پیام عام و خاص آیه و تأکید بیش از حد بر زمینه تاریخی آیات و اینکه برتری مردان کاملاً کارکردی است، با چالش‌های جدی مواجه است. این دیدگاه از جامعیت، جاودانگی و معنای فراتاریخی قرآن فاصله می‌گیرد و به مفاهیمی تقلیل‌گرایانه منجر می‌شود. تفسیر آیات قرآن باید براساس اصول دقیق هرمنوتیکی، همراه با حفظ شمول معنایی و جاودانگی صورت گیرد. خامنه‌ای، در تفسیر آیه «الرَّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ»، بر مبنای اصول قرآنی و نگرش‌های اجتماعی و حقوقی اسلام، به تبیین جایگاه زن و مرد پرداخته است. از دیدگاه او، قوامیت مردان بر زنان در خانواده، به دلیل تفاوت‌های طبیعی زن و مرد و به دلیل مکمل بودن زن و مرد نسبت به یکدیگر است. مردان، به دلیل ویژگی‌های جسمی و روحی، در برخی زمینه‌ها توانایی مدیریت و حمایت بیشتری نسبت به زنان دارند. قوامیت مسئولیت مدیریتی و اخلاقی و تکلیف مرد نسبت به خانواده است؛ فقط به بعد اقتصادی محدود نیست؛ شامل ابعاد مدیریتی، تربیتی و عاطفی نیز می‌شود. درواقع، مرد به‌عنوان قیم و مسئول خانواده باید در تمامی ابعاد زندگی خانوادگی حضور فعال داشته باشد. قوامیت به معنای پذیرش نقش‌های متفاوت اما مکمل زن و مرد در خانواده و، به‌عنوان یک اصل مدیریتی، ابزار تحقق آرامش، امنیت و استحکام خانواده است.

تعارض منافع

نویسندگان مقاله هیچ‌گونه تعارض منافی گزارش نکرده‌اند.

منابع

- بدره، محسن؛ میرخانی، عزت السادات؛ و شاکری گلپایگانی، طوبی. (۱۳۹۹). تحلیل و نقد شاکله نظریه تفسیری فصل الرحمن به مثابه مبنایی روش‌شناختی برای برخی خوانش‌های زنانه نگر از قرآن کریم. مطالعات زن و خانواده، ۸(۲)، صص ۳۵-۹. <https://doi.org/10.22051/jwfs.2020.23273.1932>
- خامنه‌ای، سید علی. (۱۳۷۹، ۲۸ شهریور). بیانات در جلسه با جوانانی که تازه ازدواج کرده بودند. خامنه‌ای دات‌آی‌آر. <https://khl.ink/f/21431>
- خامنه‌ای، سید علی. (۱۳۶۴، ۱۰ اسفند). سمینار زن در جامعه در دانشگاه تربیت معلم. نرم‌افزار حدیث ولایت.
- خامنه‌ای، سید علی. (۱۳۸۴، ۲۵ خرداد). در دیدار اقشار مختلف مردم. نرم‌افزار حدیث ولایت.
- خامنه‌ای، سید علی. (۱۳۸۷، ۲۲ اسفند). خطبه عقد. خامنه‌ای دات‌آی‌آر. <https://khl.ink/f/21431>

خامنه‌ای، سید علی. (۱۳۸۱، ۶ شهریور). خطبه عقد. خامنه‌ای دات‌آی‌آر. <https://khl.ink/f/21431>

خامنه‌ای، سید علی. (۱۳۷۷، ۱۹ فروردین). خطبه عقد. خامنه‌ای دات‌آی‌آر. <https://khl.ink/f/21431>

خامنه‌ای، سید علی. (۱۳۷۹، ۲۸ شهریور). خطبه عقد. خامنه‌ای دات‌آی‌آر. <https://khl.ink/f/21431>

خامنه‌ای، سید علی. (۱۳۷۵، ۱۰ اردبهشت). خطبه عقد. خامنه‌ای دات‌آی‌آر. <https://khl.ink/f/21431>

خامنه‌ای، سید علی. (۱۳۹۲، ۲۱ اردبهشت). در دیدار جمعی از بانوان فرهیخته حوزوی و دانشگاهی. نرم‌افزار حدیث ولایت.

خامنه‌ای، سید علی. (۱۳۹۰، ۱۴ دی). در سومین نشست اندیشه‌های راهبردی. نرم‌افزار حدیث ولایت.

خامنه‌ای، سید علی. (۱۳۹۱، ۲۱ تیر). در دیدار شرکت‌کنندگان در اجلاس جهانی زنان و بیداری اسلامی. خامنه‌ای دات‌آی‌آر. <https://khl.ink/f/21431>

خامنه‌ای، سید علی. (۱۴۰۳). روش گرایش و قواعد تفسیری حضرت آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای. انتشارات انقلاب اسلامی.

زاهدی‌فر، سیفعلی؛ الهیاری‌نژاد، مریم؛ و حامدی‌نسب، لیلا. (۱۳۹۳). بررسی و تحلیل آیه شریفه «الرَّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ». فصلنامه علمی مطالعات تفسیری، ۵(۱۷)، صص ۹۱-۱۱۲.

سینیچ، وین وو. (۱۳۴۸). تاریخ امپراطوری عثمانی (سهیل آذری، مترجم). کتابفروشی تهران. (اثر اصلی در سال ۱۹۶۵ م منتشر شده است).

طباطبایی، سید محمدحسین. (۱۳۷۴). ترجمه تفسیر المیزان (سید محمد باقر موسوی همدانی، مترجم). دفتر انتشارات اسلامی. (اثر اصلی در سال ۱۳۷۵ ق منتشر شده است)

علاقه‌بندی، فاطمه؛ و عباسی، مهرداد. (۱۴۰۰). مبانی و پیش‌فرض‌های فضل الرحمن در کتاب مضامین اصلی قرآن، مطالعات قرآن و حدیث، ۱۴(۲)، صص ۱۸۷-۲۱۱.

<https://doi.org/10.30497/quran.2021.239992.3186>

علمی، محمدجعفر. (۱۳۸۶). بررسی و نقد نظریه فضل الرحمن در بازسازی اجتهاد در دین، فصلنامه علوم سیاسی، ۱۰(۳۷)، صص ۷۱-۱۴۸.

علایی رحمانی، فاطمه. (۱۳۸۳). بررسی تحلیلی قوامیت در آیه الرجال قوامون علی النساء. تحقیقات علوم قرآن و حدیث، ۱۸(۱)، صص ۲۴-۵۱. <https://doi.org/10.22051/tqh.2004.3323>

فصل الرحمان، ملک. (۱۳۹۷). مضامین اصلی قرآن (فاطمه علاقه‌بندی، مترجم). انتشارات کرگدن. (اثر اصلی در سال ۱۹۸۰ م منتشر شده است)

مصطفوی فرد، حامد. (۱۳۹۰). بررسی و نقد دیدگاه‌های مفسران و صاحب‌نظران اسلامی در تفسیر آیه ۳۴ سوره نساء (الرجال قوامون علی النساء...) [پایان‌نامه دکتري منتشر نشده]. دانشگاه تربیت مدرس.

References

- Alaee Rahmani, F. (2004). Analytical study of qavvamiyyat in the verse "Men are over women." *Researches of Quran and Hadith Sciences*, 1(1), 24-51. <https://doi.org/10.22051/tqh.2004.3323>. [In Persian].
- Alaghebandi, F., & Abbasi, M. (2021). A study of the principles and presuppositions of Fazl al-Rahman in the book of the main themes of the Qur'an. *Quran and Hadith Studies*, 14(2), 187-211. <https://doi.org/10.30497/quran.2021.239992.3186>. [In Persian].
- Badreh, M., Mirkhani, E., & Shakeri, T. (2020). An analysis and critique of Fazlur Rahman's interpretive theory as a methodological basis for some feminine readings of Quran. *Journal of Woman and Family Studies*, 8(2), 9-35. <https://doi.org/10.22051/jwfs.2020.23273.1932>. [In Persian].
- Elmi, M. J. (2007). An evaluation of Fazl-al-Rahman's ideas about the reconstruction of ijtihad in religion. *Political Science*, 10(Issue 37), 71-124. [In Persian].
- Esak, F. (1997). *Quran, liberation and pluralism: an Islamic perspective interreligious solidarity against oppression*. Oxford.
- Fazlur Rahman, M. (2018). *Madamin-i asli-yi Qur'an*. (F. Alaghebandi, Trans.). Kargadan Publications. (Original work was published in 1980). [In Persian].
- Khamenei, A. (1986, March 1). *Seminar zan dar jami'ah dar Danishgah-i Tarbiat Mo'allem* [Seminar]. Narmafzar Hadith Wilayat. [In Persian].
- Khamenei, A. (1996, April 29). *Khutba-yi 'aqd*. Khamenei.ir. <https://khl.ink/f/21431>. [In Persian].
- Khamenei, A. (1998, April 8). *Khutba-yi 'aqd*. Khamenei.ir. <https://khl.ink/f/21431>. [In Persian].
- Khamenei, A. (2000, September 18). *Bayanat dar jalase ba javanani ke taze izdiwaj karde budand* [Speech delivered to newly married youth]. Khamenei.ir. <https://khl.ink/f/21431>. [In Persian].

- Khamenei, A. (2000, September 18). *Khutba-yi 'aqd*. Khamenei.ir. <https://khl.ink/f/21431>. [In Persian].
- Khamenei, A. (2002, August 28). *Khutba-yi 'aqd*. Khamenei.ir. <https://khl.ink/f/21431>. [In Persian].
- Khamenei, A. (2005, June 15). *Dar didar-i aqshar-i mukhtalif-i mardum* [Speech]. Narmafzar Hadith Wilayat. [In Persian].
- Khamenei, A. (2009, March 13). *Khutba-yi 'aqd*. Khamenei.ir. <https://khl.ink/f/21431>. [In Persian].
- Khamenei, A. (2012, January 4). *Dar sevvumin nashist-i andishe-hayi rahbordi* [Speech]. Narmafzar-i Hadith-i Wilayat. [In Persian].
- Khamenei, A. (2012, July 12). *Dar didar-i sherkatkunandigan-i dar ijlas-i jahani-yi zanan wa bidari-yi Islami* [Speech]. Khamenei.ir. <https://khl.ink/f/21431>. [In Persian].
- Khamenei, A. (2013, May 11). *Dar didar-i jam'ie az banuvan-i farhangi-yi hawzi wa danishgahi* [Speech]. Narmafzar-i Hadith-i Wilayat. [In Persian].
- Khamenei, A. (2024). *Ravish-i gerayesh va qawa'id-i tafsiri-yi Hazrat Ayatollah Khamenei*. Inqilab-i Islami Publications. [In Persian].
- Mustafavi Fard, H. (2011). *Barrasi va naqd-i didgah-hayi mufasssiran wa sahibnazaran-i Islami dar tafsir-i ayat-i 34 Sura Nisa (al-Rijal qawwamun 'ala al-nisa'...)*. (Unpublished doctoral dissertation). Tarbiat Modares University. [In Persian].
- Rahman, F. (1970). Islamic modernism: its scope, method and alternatives. *International Journal of Middle East Studies*, 1(4), 317-333.
- Rahman, F. (1982). *Islam & modernity, transformation of an intellectual tradition*. The University of Chicago Press.
- Saeed, A. (2004). Fazlur Rahman a frame work for interpreting the ethico-legal of the Quran. In S. Taji-Faroukhi (Ed), *Modern Muslim intellectuals and the Quran* (pp 50-70). Oxford University Press.

- Sinij, W. W. (1969). *Tarikh-i imperaturi-yi 'Usmani*. (S. Azari, Trans.). Ketabforushi-yi Tehran. (Original work published 1965). [In Persian].
- Tabataba'ii, M. H. (1995). *Tarjuma-yi tafsir al-Mizan*. (M. B. Musavi Hamadani, Trans.). Daftar-i Intisharat-i Islami. (Original work published 1955). [In Persian].
- Zahedifar, S., Alahyarinejad, M., & Hamedinasab, L. An analytical study on the holy verse "Men are in charge of women." *Journal of the Holy Quran and Islamic Texts*, 5(17), 91-112. [In Persian].

